

THE KHERSON DIOCESE IN THE BEGINNING OF XX CENTURY

In the article features of development of orthodox church in the Kherson diocese in the beginning of 19 century are analyzed. The basic lines of activity of clergy are considered. Its contribution to a development of education and culture was shown.

Key words: *Kherson diocese, orthodox church, clergy, population, education, enlightenment, morality.*

Н. Н. Дианова

ХЕРСОНСКАЯ ЕПАРХИЯ В НАЧАЛЕ XX В.

В статье проанализированы особенности развития православной церкви в Херсонской епархии в начале XX в. Рассмотрены основные направления деятельности духовенства. Показан его вклад в развитие образования и культуры.

Ключевые слова: *Херсонская епархия, православная церковь, духовенство, население, образование, просветительство, моральность.*

УДК 94(477.74):329.733(=161.2)«1917/1921»

А. М. Лекар

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ У СВІТЛІ БОРОТЬБИ ЗА ВЛАДУ В БАЛТСЬКОМУ ПОВІТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1917–1921 РР.

У статті розглядаються аспекти політичної, військової, соціально-економічної історії, демографічні процеси та освітні тенденції в Балтському повіті в 1917–1921 роках, під впливом яких змінювалась національна свідомість українського населення повіту. Відзначається, що буденний (подекуди — теоретичний) рівень сформованості національної свідомості українців повіту еволюціонував протягом зазначеного періоду до політико-ідеологічного ступеню, наслідком чого був потужний антибіль-

шовицький повстанський рух переважно під державницькими гаслами.

Ключові слова: національна свідомість, українська інтелігенція, українське селянство, повстанський антибільшовицький рух.

Болісний процес становлення модерної української політичної нації та проблема відсутності на початку ХХІ століття української національної ідеї (консолідуючої актуалізованої цінності), спроможної об'єднати обидва береги Дніпра, спонукає дослідників звертати пильнішу увагу на переломні сторінки новітньої історії, форс-мажорні обставини яких вимагали від українського народу усвідомлених, дієвих націєдержавозберігаючих реакцій. Такими є національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр., під час яких саме недостатній рівень сформованості національної свідомості був однією з головних причин, що зумовили поразку.

З огляду на актуальність проблема ця віднайшла належне відображення в сучасній історіографії на загальнодержавному, узагальнюючому рівні, однак їй бракує взаємодоповнювального змісту реконструкції минулого регіонального характеру. Прикладом, єдиною розвідкою про минуле Балтщини, писаною на засадах сучасної української історіографії, є збірка історичних есе Б. Сушинського «Балта: місто, освячене вічністю», в якому період 1917–1921 рр. розглянуто в контексті загальної історії населеного пункту [22, с. 210–250].

Метою даного дослідження є продовження фактологічної дефрагментації подій зазначеного періоду та визначення чинників, що впливали на трансформацію національної свідомості українського населення повіту.

Завданням є відстежити еволюцію національної свідомості українського населення в процесі загострення боротьби за українську державність; підкреслити значення місцевої інтелігенції в цьому процесі та визначити причини поразки українських визвольних змагань у визначеному адміністративному сегменті Подільської губернії.

Визначальним чинником, що впливав на розвиток національної свідомості, є національний склад населення. Результати I Всеросійського перепису населення 1897 р. дають наступну етнічну характеристику мешканців повіту [23, с. 2]:

Таблиця 1

**Кількість основних груп населення у Балтському повіті і місті Балті
в кількісному та процентному виразі**

	Всього осіб	Українці	у %	Євреї	у %	Росіяни	у %	Поляки	у %
Балтський повіт	391018	300543	76.86	53066	13.57	15188	3.88	3344	0.86
Місто Балта	23363	4124	17.65	13164	56.35	5385	23.05	299	1.28
Сільське населення	367655	296419	80.62	39902	10.85	9803	2.67	3045	0.83

Таблиця 2

**Кількість інших національних груп у Балтському повіті і місті Балті
в кількісному та процентному виразі**

	Всього осіб	Молдовани	у %	Німці	у %	Татари	у %	Башкири	у %	Чехи	у %
Балтський повіт	391018	17583	4.5	260	0.07	242	0.06	5	0.0	205	0.05
Місто Балта	23363	10	0.04	19	0.08	233	1.0	5	0.02	9	0.04
Сільське населення	367655	17573	4.78	241	0.07	9	0.0	—	—	196	0.05

Маємо підстави визнати суттєву національну різницю між переважно українським селом (близько 80 % населення) та єврейсько-російсько-українським містом (процентне співвідношення складало близько 56:23:18 відповідно). Навіть за умови часткової міграції євреїв з Балти після погрому 19–21 жовтня 1905 р., за даними на 1910 р. ситуація істотно не змінилася — в повітовому центрі українці склали меншість й були слабо представлені в місцевому управлінні, серед буржуазії, інтелігенції, у робітничому класі, що об'єктивно послаблювало український рух напередодні революції.

Новина про Лютневу буржуазно-демократичну революцію досягла Балти 2 березня 1917 р. і була по-різному сприйнята етнічними громадами: єврейською — переважно позитивно, оскільки зміни вона пов'язувала з розширенням своїх громадянських прав; росіянами — негативно, бо революція ставила під загрозу традиційні для них цінності — самодержавство та привілейований статус титульної в імперії нації; українцями — вичікувально — з акцентами на соціальній складовій — «справедливому» розв'язанні земельного питання (переділі поміщицьких земель) [3, с. 19].

Подібна реакція українців є абсолютно природньою з огляду на попередню денационалізаторську політику царату щодо українців і є свідченням несформованості (навіть, подекуди, на буденному рівні) почуття української національної свідомості, в той час, як єврейська громада повіту виявляла буденний та теоретичний, а російська — найвищий — політико-державний рівень сформованості національної свідомості.

За цих обставин вирішальну роль в відродженні української свідомості в повіті відіграли зовнішні чинники: насамперед, поява на політичній арені в Києві представницького органу українського народу — Центральної Ради. Подія ця з піднесенням була сприйнята українськими селянами Балтського повіту та Подільської губернії загалом [19, с. 55].

Каталізатором реанімації національної ідеї в повіті стало прибуття в Балту в травні 1917 р. 269-го стрілецького запасного полку (одного з 30 запасних полків, що дислокувалися в Україні). Комплектований переважно українцями, цей полк реорганізувався в 269-й гайдамацький полк Центральної Ради. Апелювання в назві до героїчного символу української історії

мало на меті пробудження національної свідомості та патріотичних почуттів вояків новоствореної військової одиниці.

Факт перебування в повітовому центрі українізованого полку сприяв національному самоусвідомленню українців повіту. Рада солдатських депутатів 269-го полку з травня по грудень 1917 р. тісно співпрацювала з Румчеродом (Центральним виконавчим комітетом Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеського військового округу) та Одеською губерніяльною Радою УЦР [11, с. 218].

Гайдамаки залишались вагомим чинником національного руху в повіті до 20 січня 1918 р. В ніч з 20 на 21 січня 1918 р. полк був нейтралізований збройним загоном місцевих збільшовизованих пекарів (на чолі з Лейбою Безносим), підсиленим автомобілем з кулеметом, на якому в місто приїхали два представники Румчероду (з 23.12.1917 р. останній був керований більшовиками, а в середині січня 1918 р., піднявши заколот проти УЦР, 17(30).01 захопив владу в Одесі, проголосивши себе найвищим органом влади в області) [4, с. 4]. Більшовики оточили Талмуд-Тору (єврейську лікарню, нині будову ЗОШ № 1), де квартирувались гайдамаки. Командир полку категорично відмовився перейти на бік «німецьких шпигунів — більшовиків», але 500 вояків полку, захоплених зненацька, під час сну, склали зброю перед 45 робітниками, при цьому близько 100 солдат, попередньо розпропагованих, перейшли на бік більшовиків [4, с. 4].

Нейтралізація збройного гаранта влади УНР та встановлення влади більшовиків в повіті послаблювала український національний рух. Однак на цей час українська національна свідомість зросла, насамперед, серед молоді. Свідченням цього є події, які відбулися 6 березня 1918 р. В цей день в Балті прихильники Центральної Ради (очолювані Опаріним, Новіковим, Патинським) здійснили успішну спробу усунення більшовицького ревкому від влади. Повстанці надіялись на швидкий підхід загонів гайдамаків УЦР та 22-го корпусу австрійської армії, які у відповідності до Берестейського мирного договору від 27.01.(9.02) 1918 р., звільняючи Україну від більшовиків, рухались у напрямку Балти [11, с. 221]. Однак більшовики, витіснені повстанцями до залізничної станції Балти (яка знаходиться від Балти-міста на відстані 7 км), з'єдналися з від-

ступаючими з боку Вапнярки частинами Червоної гвардії і на світанку повели наступ на повітовий центр. По дорозі, на околиці Балти, більшовики захопили зненацька — біля складу зі зброєю — групу місцевих студентів та гімназистів, що саме озброювалися для остаточного знищення більшовиків на станції Балта. Червоні відкрили по молоді кулеметний вогонь, забивши при цьому близько 15 чоловік — за термінологією більшовицького спогаду — «сынков балтской буржуазии и интеллигенции» [4, с. 5].

Трагедія Крут в такий спосіб спроектувалася й на Балту, засвідчивши національну відданість та громадянську зрілість представників молоді та брак політико-державної свідомості дорослої частини української людності повіту, переважно селянства.

Останнє, в силу природного прагматизму, займалось розв'язанням земельного питання. 7 жовтня 1917 р. в Балті відбувся повітовий селянський з'їзд, на якому близько 700 делегатів — на пропозицію одного з українських лівих есерів — прийняли резолюцію про необхідність організованого розподілу поміщицьких земель, який масово продовжувався з наступного дня до кінця жовтня. Повітові власті Тимчасового уряду не могли впоратись з ситуацією (в повіті — 24 волості та 815 сіл на площі 8680 кв. км), селяни закріпились на досягнутому [19, с. 41].

9 березня 1918 р. Балта була опанована австрійськими та гайдамацькими частинами. Як визвольно-окупаційна австрійська влада, так і відновлені осередки УЦР вимагали від селян повіту повернення земель, реманенту, зерна, фуражу, устаткування поміщикам [2, с. 14].

Подібні заходи органів Центральної Ради переважною більшістю селянства ігнорувались, а разом з цим не сприймалась й національна ідея, адже національну розбудову селяни розуміли як першочергове забезпечення їх соціально-економічних запитів своєю ж, українською, владою.

Прихід до влади П. Скоропадського 29.04.1918 р. репрезентувався посиленням місцевої адміністрації колишніми управліннями, що замінили менш досвідчених, проте національно свідоміших адміністраторів УЦР. Так, повітовий комісар Орищенко (перед ним Конколович, Залевський (ймовірно, Іван

Олександрович Залевський, вчитель історії)) змінився повітовим старостою Бордюжевичем (згодом Марковичем). Повітовим комендантом державної варти призначено Науменка, двома загонами якої командували капітан Маковецький (виразник інтересів місцевих землевласників) та прапорщик Зеленюк. Протягом весни — літа 1918 р. австро-угорська окупаційна влада реквізувала збіжжя, державна варта (особливо загін Маковецького) каральними заходами спровокували в повіті масовий партизанський рух. На кінець вересня 1918 р. партизанів вже нараховувалось, за різними даними, від 2 до 4 тис. чол. Основним місцем концентрації повстанців було с. Березівка Мошнягської волості. Поділ на загони відбувався за адміністративною приналежністю — кожний підрозділ носив назву свого села. Були тут, зокрема, Березівська, Обжилянська, Оленівська, Мошнягська та інші роти [6, с. 60; 7, с. 6; 4, с. 10].

Партизани виступали як під антигетьманськими, так і під антиавстро-угорськими гаслами, що дає підстави констатувати в повстанському русі національно-визвольну складову. Наявність австро-угорської окупаційної влади в повіті в березні — листопаді 1918 р. сприяла процесу національного самоусвідомлення жителями повіту.

Повстанський рух очолили дві політичні сили: більшовики, керовані головою повітового повстанкому, уродженцем с. Березівка І. К. Дячишиним та прихильники Українського Національного Союзу, очолювані викладачем з м. Балта О. Сікорським.

Останній 29 листопада 1918 р. з'явився до Дячишина з письмовим посвідченням Директорії про те, що він є її представником і призначається від її імені повітовим комісаром. 30 листопада 1918 р., при вступі в Балту, полишену гетьманцями, колону повстанців очолювали два вершники: І. Дячишин та О. Сікорський [4, с. 13].

Це був ситуативний союз, а відсутність з боку більшовиків, які контролювали основну масу повстанців, заходів з нейтралізації представника Директорії пояснюється присутністю в лавах партизан загону кінноти під командуванням Семена Заболотного, який був сформований в с. Обжилі Мошнягської волості і, на відміну від інших загонів, складався переважно з національно свідомої інтелігенції навколишніх сіл; загін цей,

хоч і перебував формально під командуванням І. Дячишина (як голови повітового повстанкому), після призначення С. Заболотного помічником начальника полкової розвідки іменем УНР фактично вийшов з підпорядкування І. Дячишину і уявляв собою головну військову підвалину влади Директорії в повіті [5, с. 72].

Таким чином, найпослідовнішу соціальну базу влади УНР в повіті становила собою українська інтелігенція, під впливом якої на національні позиції схилилась частина української громади повіту. Джерела свідчать, що активним суб'єктом національного руху в повіті українська інтелігенція стала з весни 1918 р. — за часів гетьманської адміністрації в м. Балта діяли приватні освітні курси Тараса Ісаковича Жебіна, в рамках викладацького складу яких зібралась патріотично налаштована українська інтелігенція. Слухачами курсів було багато офіцерів Балтської державної варти, що відкривало перед викладачами можливості просвітньої та агітаційної діяльності під виглядом занять. Саме на цих курсах викладали О. Сікорський, Олена Бонташ та ін. [5, с. 80].

Показово, що опанування посади повітового комісара українським інтелігентом О. Сікорським мало наслідком бурхливі організаційні заходи, направлені на популяризацію української національної ідеї та розбудову підвалів української адміністрації в повіті, за що останній отримав від більшовиків прізвисько «маленький Петлюра» [5, с. 81].

Активізація українських сил не могла не наразитись на протидію І. Дячишина — формально командира 14-го Балтського полку Директорії (насправді, Одеський обком більшовиків, прагнучи зберегти балтських партизан від знищення, інструктував І. Дячишина в Одесі в середині 1918 р., на перемовинах з командуючим Південною групою військ армії УНР О. Грековим формально визнати юрисдикцію УНР, аби мати можливість безперешкодно відвести партизан з Одеси до Балти).

1 січня 1919 р. в Балті відбувся військовий парад — партизани йшли під червоним прапором, а запропонований їм державний блакитно-жовтий стяг УНР, за наказом І. Дячишина, затоптали в багно [5, с. 81]. Збройне протистояння між І. Дячишином та О. Сікорським, яке розпочалось потому, завершилось загибеллю повітового комісара: 4 лютого 1919 р., близько 4-ї

години ранку, загін І. Дячишина (близько 40 чоловік) таємно пробрався в Балту, оточив дім О. Сікорського й останній за різними даними застрелився сам, чи був застрелений особисто І. Дячишином, який хотів помститися за смерть брата Михайла, спійманого та розстріляного петлюрівцями перед цим [8, с. 2; 4, с. 14].

Остаточно більшовики змогли закріпитися в Балті лише в кінці березня 1919 р., але перебували до кінця серпня 1919 р., за їхнім же визначенням, в «уже не підпільному, але й не легальному статусі». Завдячували цим вони впровадженню політики «воєнного комунізму», яка спровокувала масову збройну протидію селян [9, с. 12]. Через розуміння соціальної несправедливості український селянин приходив до усвідомлення органічної єдності можливості забезпечення своїх соціальних запитів з необхідністю розбудови засад української державності.

Потенціювала ці переконання сільська інтелігенція, особливо вчителі, які безперервно вели пропагандистську роботу в селянських масах, особливо серед молоді, пробуджуючи національну свідомість палкими розповідями про романтику козацтва, історичну традицію «боротьби проти москалів» тощо. Характерно, що агітація прихильників УНР в основі своїй була направлена на селян і завжди підкреслювала його (селянства) важливе значення в державотворчих справах [9, с. 12].

Особливо чисельно збільшився в цей час згадуваний загін С. Заболотного, до якого входили селяни сіл Піщани, Лісничівки, Бондарово, Козацького, Попової Греблі, Пужайково, Саражинки, Стратівки, містечка Саврань. Характерно, що повстанці, демонструючи високий рівень національної свідомості та розуміючи себе як спадкоємців борців «за волю України» — козаків, гайдамаків — широко використовували козацьку атрибутику: жупани, оселедці, назви. В загоні панував культ Т. Шевченка, діяв пропагандистський осередок. Саме це збройне угруповання об'єднувало найбільш послідовних прихильників української державності в повіті, хоч і було певною мірою структуроване за політичними симпатіями: якщо сам С. Заболотний більше схилився до відновлення влади Директорії та співпраці з С. Петлюрою, то в штабі загону вагомі позиції посідали прихильники ідей боротьбистів (Ногановицький, Гандученко, Лещенко, Нечитайло та інші) [4, с. 21; 18, с. 3].

Про зростання національної, політичної свідомості свідчить перебіг подій на «замирливому» (як його називали більшовики) селянському повітовому з'їзді, що останні zorganizували влітку 1919 р. Контролюючи тільки м. Балту та Мошнягську волость (с. Мошняги розташоване від Балти на відстані 8 км), червоні у виступах намагались виправдати введення «воєнного комунізму», казуїстично трактуючи селянам впровадження комунізму як «другий прихід Христа», називали комунізм «месією, появи якого селяни просто не зрозуміли». Однак виступи селянських делегатів були короткими: «Зніміть комунізм!» А по закінченні з'їзду, коли більшовики відспівали свій «Інтернаціонал», делегати з піднесенням виконали «Заповіт». «Це тоді було гімном, — напише потому у своїх спогадах Б. Я. Корака, секретар Балтського більшовицького повіткому, — це вони знали всі, це вони співали добре, сильно, могутніми голосами. І в цьому була їх відповідь, цим вони засвідчили нам свою непримиренність, загрожували нам» [9, с. 19].

Позначилось на становленні національної свідомості відвідання Балти в перших числах вересня (звільненої від більшовиків регулярними частинами УНР 25 серпня 1919 р.) Головою Директорії, Головним Отаманом УНР С. Петлюрою. Тут він виступив на міському мітингу, звернувшись з палкою промовою про рівність всіх націй та їх право на самовизначення, про необхідність розбудови УНР, про спільний царський гніт та більшовицькі знущання над українською та єврейською національностями. Промова була розрахована на українську та єврейську громади (остання, нагадаємо, переважала в м. Балта). Під впливом аргументів «деякі сіоністи» (за мовою більшовицького першоджерела) записались до петлюрівського війська, українці поповнили лави загону Заболотного [12, с. 117].

Однак 25 вересня 1919 р. Балта була захоплена денікінцями. Контррозвідка під керівництвом Думанського, що розташовувалась на станції Балта (село Білене, 7 км від міста), з перших днів розпочала арешти як більшовицьких, так і петлюрівських прихильників.

Репресії білогвардійців стали черговим чинником, що змусив українців повіту усвідомити свою національну ідентичність та прийти до висновку про можливість забезпечення своїх національних потреб та інтересів саме в рамках української держав-

ності. Трагічність ситуації полягала в тому, що каральні заходи, направлені на повернення поміщикам землі та реманенту, стягування продовольчого податку здійснювались військовими командами, сформованими переважно з кубанських козаків (як відомо, нащадків українського козацтва). Розуміючи чужість політичних, соціальних, національних прагнень ЗСПР (Збройних сил Півдня Росії), жителі повіту відмовлялись іти в денікінську армію, зривали поставки продовольства, на що добровольці відповідали новими хвилями репресій [14, с. 152].

Вагомим чинником національно-політичного та культурно-просвітнього впливу на населення Балтського повіту була Українська Галицька армія. Як відомо, 17 листопада 1919 р. Галицька армія, здесяткована плямистим тифом, вимушена була увійти до складу Добрармії, змінивши назву на УГА. В районі Балти, по відступі з Вінниці, з грудня 1919 р. по квітень 1920 р. дислокувались частини 1-го Галицького корпусу (потому II бригади ЧУГА) [4, с. 20].

Маючи значно вищий рівень сформованості національної свідомості, галичани трансливали її на місцеве населення як на побутовому рівні, так і за допомогою пропагандистського апарату: Пресової квартири, відділу освіти при команді етапу. Ці структури, хоча й ослаблені тифом та дезорганізовані союзом із Денікіним, проводили політичну роз'яснювальну роботу, направлену на розуміння складності становища української державності, пояснювали роль УГА в визвольних змаганнях на Правобережжі, допомагали книгами, брошурами українською мовою, організовували «шевченківські свята» тощо [17, с. 17].

Якщо листопадові угоди з денікінцями звузили просвітницьку роботу ГА, то реорганізація УГА в Червону Українську Галицьку Армію (ЧУГА) — безпосередню участь в якій взяв створений галичанами 7.01.1920 р. Балтський (або Начальний) ревком — призвела до фактичної ліквідації пропагандистської роботи. За умовами договору з більшовиками змінювалась національна символіка: жовто-блакитний прапор на червоний, тризуб — на зірку із серпом та молотом, замість гімну «Ще не вмерла Україна» галичан зобов'язали виконувати «Інтернаціонал», а командирів мали вітати словами: «Хай живе радянська влада!» т. ін [20, с. 3].

Не дивлячись на це, галичани не втратили свого національного духу, а 23 квітня 1920 р. реабілітували себе перед ідеєю української державності, перейшовши на бік Київської дивізії та загону Чорних запорожців під командуванням генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, що, підійшовши в ході Першого зимового походу 18 квітня до Балти, взяли її після шестиденних боїв зі зведеним більшовицьким полком під командуванням Гоппа та робітничими загонами збільшовизованих пекарів та цукерників [4, с. 7].

Активізувались в 1920–1921 рр. самодіяльно-просвітницькі осередки української інтелігенції повіту, що — як з боєм констатували в своїх звітах більшовицькі функціонери — «переважно були налаштовані пропетлюрівськи» (читай, проукраїнськи). Аби підвищити національний, культурний, освітній рівень членів територіальної громади, інтелігенція засновувала товариства «Просвіти». Перша така установа була заснована в Балті, існували також в Саражинці, Воронкові, Саврані, Каменоваті, Мазурові та інших населених пунктах і функціонували, як можна свідчити з більшовицьких звітів, напівлегально, не подаючи про себе в повіт ніяких офіційних відомостей. «Просвіти» влаштовували вистави, збори, створювали невеликі бібліотеки, однак в своїй діяльності зіткнулись з типовим тогочасним явищем — при наявності людей, які прагнули займатись просвітніми справами, бракувало елементарного: коштів, приміщень, літератури [10, с. 11, 16].

«Просвіти» були пов'язані з повстанським рухом в повіті. Мається на увазі не тільки власне просвітницька діяльність, яка об'єктивно сприяла підвищенню національної свідомості та поширенню української державницької ідеології, — саме через голову Одеської «Просвіти» Дубовицького навесні 1921 р. при підготовці II Зимового походу підтримував зв'язок з Повстанкомом генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка в Кишиневі ватажок «Чорноморського повстанського козацького війська» («Чорних Запорожців», «Наддністрянської дивізії») С. Ф. Заболотний [15, с. 7; 16, с. 194].

Розуміючи роль інтелігенції як носія української державницької ідеології, більшовики провели в повіті до осені 1921 р. ряд чисток працівників радянських освітніх, культурних організацій, репресувавши 130 чоловік, переважно співчуваючих С. Заболотному [21, с. 6].

В умовах остаточного ствердження більшовицької влади в повіті в 1920–21 рр. останньою твердинею, що сприяла збереженню національної свідомості в повіті, став селянський повстанський рух. В лісах повіту — Гетьманівському, Козацькому, Лісничівському, Кривому, Пожарні та ін. — вели боротьбу вагони Заболотного, Чорної Хмари, Гуляй-Біди, Кошового, Солтуса, Кіршула, Малого Якова та ін.

Зміст листівок повстанців, в яких вони апелюють до національних почуттів, акцентуючи на відмінностях прагнень українців, росіян, євреїв, свідчить про національно-визвольну (поряд з соціально-протестною) складову руху, про високу національну свідомість його учасників [1, с. 360; 22].

Факт планування Повстанкомом в ході II Зимового походу прориву Бессарабської групи військ армії УНР з Румунії саме на територію Балтського та Ольгопільського повітів Подільської губернії свідчить як про вагомість фігури С. Заболотного (як керівника 5 району I повстанської групи), так і про високий рівень української національної свідомості жителів повіту, які в дієвий спосіб підтримували визвольний рух [13].

Та час було втрачено. Більшовики сконцентрували в повіті великі збройні сили й до кінця 1922 р. репресіями нейтралізували повстанський рух в повіті, а запровадження НЕПу та породжений нею певний соціально-економічний комфорт послабили актуальність питання про національну свідомість.

Більшовики, аби остаточо послабити український національно-визвольний рух в повіті, вдалися до русифікації населення повіту: впродовж 1921–1922 рр. на Балтщину було примусово переселено понад 3500 росіян із Поволжя та, частково, з Донбасу [22, с. 249].

Таким чином, процес становлення національної свідомості українського населення Балтського повіту в 1917–1921 рр. уявляє собою складний, суперечливий рух по висхідній. За період національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. ступінь зрілості національної свідомості українців повіту еволюціонував від буденного рівня усвідомлення власної етнічної ідентичності на основі традиційної культури, через теоретичне розуміння єдності потреб та інтересів представників української спільноти, до активної, ідеологічно обґрунтованої участі в протистоянні за право здійснювати владу в повіті,

як складову української державності, тобто — національно-державного рівня.

Важливу роль в відродженні національної свідомості в повіті відіграли зовнішні до повіту чинники: українізація 269-го полку, перебування окупаційних австро-угорських та денікінських військ, дислокація 1-го корпусу УГА, відвідання міста С. Петлюрою тощо. Місцева соціальна база української ідеї була представлена сільською та міською інтелігенцією, — яка виступила носієм новітньої української державницької політичної ідеології, — та українським селянством, до якого засади національної свідомості торували шлях через соціальний протест: особливості української етнопсихології уможливили зростання національної свідомості як наслідок каральних заходів з повернення панської власності гетьманом та одвертого грабунку більшовиками та білогвардійцями.

Інтелігенція виступила організуючою керівною ланкою, а селянство — рушійною силою національного руху в повіті. З урахуванням, що інтелігенція, як правило, складає близько 2–3 % населення (в Балтському повіті менше, бо в місті більше була представлена єврейська та російська інтелігенція), а селянство близько 80 %, є підстави стверджувати про переважне охоплення українською національною ідеєю населення повіту.

Однак, процес цей гальмувався переважанням в повітовому центрі не українців, низьким рівнем освіченості селян, нерезалізованістю їх соціальних запитів, комплексом «малоросійської меншовартості», відсутністю єдності серед українських політичних партій, що дезорієнтувало українців, врешті, військовою перевагою більшовиків, що поховали ідею української державності та викорчували зі свідомості українців поняття політико-ідеологічної національної самоідентифікації.

Джерела та література

1. Боган С. Чорноморське повстанське військо у боротьбі за українську державність у 1920–1922 рр./ Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — К., 2001. — Т.6. — С. 355–362// http://www.cossackdom.com/cossack21/bogan_chernomor.html;
2. Гражданская война на Украине. Сборник документов и материалов. — К., 1967. В 3 Т. — Т.1, кн. 1. — 392 с.

3. Державний архів Одеської області, Ф. Р-3829 / Одеська рада робітничих депутатів/, оп. 1, спр. 141 /Звіт про поїздку в Балтський повіт/.
4. ДАОО, Ф.2 П /Спогади/, оп.1, спр. 1347 / Безносів та ін. Збірник спогадів, присвячений 5-й річниці Жовтневої соціалістичної революції на Балтщині/.
5. ДАОО, Ф.13 П /Спогади/, оп. 3, спр. 255 / Пашкевич А. С., Попиков Я. С., Смільчак М. П. Про балтських партизан/.
6. ДАОО, Ф.13 П, оп. 3, спр. 38 / Борщак А. А., Дячишин І. К., Дячишин Г. А., Дячишина М. К. Про партизанський рух на Балтщині/.
7. ДАОО, Ф.13 П, оп. 3, спр. 107 / Дячишина М. К. Про партизанський рух на Балтщині. 1917–1919.
8. ДАОО, Ф.13 П, оп. 3, спр. 184 / Красуцький І. Н., Біографія Дячишина І. К./
9. ДАОО, Ф.13 П, оп. 3, спр. 168 / Корах Б. Я. Спогади колишнього секретаря Балтського повіткому партії (1918–1919)/.
10. ДАОО, Ф. Р-150 /Одеська губернська інспектура народної освіти/, оп.1, спр. 301 /Доповіді і місячні звіти Балтського повітового відділу народної освіти/.
11. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 Т. Одеська область /Під ред. П. Т. Тронько. — К.: Вид-во АН УРСР, 1969. — 910 с.
12. Кегелес М. И. Из воспоминаний рядового политработника (апрель — декабрь 1919 г.) // Летопись революции. — 1927, № 2. — 104–119 с.
13. Коваль Р. Андрій Гулий-Гуленко, командувач Південної групи військ УНР/ Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру та Чорного лісу // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/kuli26.html>.
14. Коновалов В. Схватка у Чорного моря. — Одеса: Маяк, 1965. — 256 с.
15. Лупій Я. Одеська кіностудія «розстріляного відродження» // Чорноморські новини. — № 59 (20965), 30.05.2009. — С. 7.
16. Оdesа козацька. Наукові нариси. Бачинська О. А., Гончарук Т. Г., Гуцалюк С. Б., Кіров В. І., Мисечко А. І., Новікова Л. В., Полторак В. М. — Одеса: Фенікс, 2008. — 239 с.
17. Олійник С. В. Галицьке військо і визвольні змагання на території Правобережної країни (липень 1919 — травень 1920 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук. — Чернівці, 2004. — 20 с.
18. Приблуда А. Из детских лет (воспоминания). Наш город // <http://www.baltatown.narod.ru/projekt/pribluda>.
19. Рубач М. А. К истории крестьянских восстаний накануне октября 1917 г. (материалы по Украине) // Историк — марксист. — 1934, № 3. — 29–59 с.
20. Савчук Б., Солдатенко В. Союз УГА з більшовиками у січні — квітні 1920 р. // Історія України. — № 15 (271), квітень, 2002. — С. 3–5.

21. Стегній П. А. Селянські повстання в Правобережній частині УСРР у 1921–1923 рр. (на матеріалах петлюрівського руху) // <http://www.irekw.internetdsl.pl/dokumenti/rrr4.html>.
22. Сушинський Б. Балта: місто, освячене вічністю. Історичні есе. — Одеса: Друк, 2005. — 360 с.
23. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ ст. Довідник. — К.: ДНВП «Картографія», 2001. // <http://etno.us.org.ua/nsklad/1897-podilska.html>.
24. Янчук О. Останній гайдамака Одещини: Монографія/ <http://referat.svitonline.com/details.php?id=946>.

A. M. Lekar

THE UKRAINIAN NATIONAL CONSCIENCE IN THE CONDITIONS OF STRUGGLE FOR THE POWER IN BALTA DISTRICT OF PODIL PROVINCE IN 1917–1921 YEARS

The article deals with the events of political, military, social, economical, demographic and educational history of Balta district Podol province in 1917–1921 under the influence of which the conscience of the Ukrainian people was transformed.

It is stated that the development of the Ukrainian national conscience in the district was increasing from the common level through the theoretical one up to the political-ideological level, the result of which was the development of massive anti-bolshevist rebel movement mostly under the motto of preserving the Ukrainian state sovereignty.

Key words: national conscience, Ukrainian intelligentsia, Ukrainian peasantry, rebel anti-bolshevist movement.

A. M. Лекарь

УКРАИНСКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ В УСЛОВИЯХ БОРЬБЫ ЗА ВЛАСТЬ В БАЛТСКОМ УЕЗДЕ ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ В 1917–1921 ГГ.

В статье рассматриваются события политической, военной, социально-экономической, демографической и образовательной истории Балтского уезда Подольской губернии в 1917–1921 гг., под влиянием которых трансформировалось национальное сознание украинского населения.

Установлено, что развитие украинского национального сознания в уезде происходило по восходящей от бытового уровня, через теоретический, к политико-идеологическому, следствием чего было развитие масштабного антибольшевистского повстанческо-

го движения, преимущественно под девизом сохранения украинской государственности.

Ключевые слова: национальное сознание, украинская интеллигенция, украинское крестьянство, повстанческое антибольшевистское движение.

УДК 94(477):856.8]«16/17»

І. С. Міронова

УКРАЇНЬСКА ПОШТА В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ АННИ ІОАНІВНИ (1730–1741 РР.)

На основі джерел, в т. ч. архівних матеріалів, в статті розглядається розвиток української пошти в період правління російської імператриці Анни Іоанівни. Досліджуються питання влаштування нових поштових установ та поштових трактів на території України. Особлива увага приділяється діяльності військово-польової пошти під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр.

Ключові слова: пошта, поштові тракти, поштові установи, швидка гоньба, ямщики.

Пошта є одним із головних показників торгово-економічного та культурного життя населення. Історія розвитку поштових установ України почалася в середині XVII ст. і багата такими фактами і подіями, що заслуговують уваги сучасних дослідників. Стрімкого розвитку українська пошта отримала в період правління російського імператора Петра I. В часи правління імператриці Анни Іоанівни пошта на території України не припиняла своєї діяльності і слугувала, в першу чергу, для потреб армії і для зв'язку з Гетьманщиною.

Питаннями розвитку та діяльності поштового зв'язку Російської імперії ретельно займалися дореволюційні дослідники О. Бржозовський, Г. Максимович, М. Соколов, Н. Стороженко, Д. Толстой, І. Хрущов та ін. [2, 5, 19–22]. Але в своїх роботах автори, розглядаючи утворення, вдосконалення та розвиток поштової структури Російської імперії, не надавали належного значення українській пошті. Серед сучасних дослідників укра-